

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

КАФЕДРА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

МАРІЯ ПОЦЮРКО

ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

**ЛЕКЦІЯ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
“ФІЛОСОФІЯ”**

Для студентів другого та третього курсу спеціальностей:

- 017 Фізична культура і спорт*
- 014.11 Середня освіта*
- 073 Менеджмент*
- 241 Готельно-ресторанна справа*
- 242 Туризм*
- 227 Фізична терапія, ерготерапія*
- 024 Хореографія*

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін
„31” серпня 2018 р. протокол № 1
Зав.каф _____ О. А. Полянський

Львів – 2018

ТЕМА 4. ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

1. Філософія епохи Відродження.
2. Основні напрями філософської думки епохи Нового часу.
3. Вихідні особливості та ідеї європейського Просвітництва.
4. Німецька ідеалістична (класична) філософія.

1. Філософія епохи Відродження.

Епоха Середньовіччя змінюється епохою Відродження (renaissance – відродження). Термін “Відродження” вперше використав італійський художник і архітектор Джорджо Вазарі в 1550 р. Цей термін вживають на означення відродження античної культури під впливом суттєвих змін у соціально-економічному та духовному житті Західної Європи.

У XV – XVI століттях у Західній Європі в надрах феодалізму починають складатися капіталістичні відносини. Прогрес науки і техніки спричиняє великі відкриття. Людський розум починає повертатися до природи, до матеріальної діяльності людини. Тому відкриття (особливо геліоцентризм Коперніка) та винаходи, які були зроблені на той час, давали шлях розвитку нових галузей промисловості, спричинили якісно новий поступ у природознавстві – астрономії, механіці, географії та інших науках.

Філософія Відродження долає схоластику і водночас успадковує багато її ознак. Середньовічний теоцентризм витісняється *антропоцентризмом*. Бог у філософських роздумах цієї епохи продовжує відігравати почесну роль “творця” світу, але поряд із ним з’являється людина. Формально вона залишається залежною від Бога (бо створена ним), але, будучи наділеною, на відміну від решти частин природи, здатністю творити і мислити, людина поруч із Богом фактично починає виконувати роль істоти, так би мовити, “рівної” з Богом, роль “другого бога”, як висловився один із провідних мислителів Відродження Микола Кузанський. Поруч із Богом, людину звеличують як творця світу культури, обожнюють як суб’єкт творчої діяльності. Людина Ренесансу долає античну споглядальність і середньовічну пасивність у відношенні до зовнішнього світу, активно стверджує себе в науці та практичній діяльності. Таким чином, філософія Відродження виводить людину зі сфери релігійної компетенції і перетворює її на вищу сенсоутворюючу цінність, у центр світоглядної перспективи. Світ постає не в його об’єктивній даності, а через призму внутрішнього світу людини.

Відкриття Ренесансом людини як головного об’єкта історії та культури призвело до *гуманізму* – нового світогляду, нового соціального ідеалу, нового методу. Філософською основою культури Відродження був гуманістичний неоплатонізм, що став засобом обґрунтуванням ідеї єдності природи і людини.

Наприкінці XV століття у філософії Відродження формується тенденція, яка, поступово “розмиваючи” специфічні межі людського в природі, зрештою, цілком “розчиняє” в ній людину, витісняючи гуманістично-пантеїстичні орієнтації раннього Відродження натуралістично-пантеїстичними захопленнями, а пізніше і натуралістично-деїстичними. Найбільшими представниками пантеїстичної натурфілософії були М. Кузанський, Дж. Бруно, засновник Флорентійської академії М. Фічіно, його учень і послідовник Дж. Піко Делла Мірандола.

Природа, включно з людиною, уявлялася *М. Кузанському* (1401-1464 рр.) похідною від Бога, якого філософ розглядав як вище абсолютне буття. Однак, розвиваючи ідеї пантеїзму, Кузанський фактично заперечує створення світу. Зближуючи Бога з природою, він приписує їй божественні атрибути і, насамперед, нескінченність у просторі. При цьому він робить застереження, що світ не є нескінченним у тому сенсі, в якому нескінченний Бог як “абсолютний максимум”, але все ж не можна вважати його кінечним, тому що він має межі, в які він поміщений. Він також висловив думку, що всі речі у світі пов’язані один з одним і перебувають у безперервному русі.

Нескінченність, окреслена філософом, призводить до найважливіших змін у розумінні самого процесу пізнання. Означаючи безмежне вдосконалення людських знань,

процес пізнання охоплює, на думку Кузанського, три щаблі. Перший ступінь – відчуття – дає лише смутні образи речей. Над ними підноситься розсудок, який мислить протилежності, з яких складаються всі речі, відповідно до закону протиріччя, протиставляючи їх одне одному. Вищим ступенем пізнання є розум. Філософ вважає найважливішою рисою розуму – здатність мислити нескінченне. А нескінченність змушує нас повністю долати всяку протилежність. У цьому зв'язку Кузанський і розвиває своє діалектичне вчення про “збіг протилежностей”.

Таким чином, у світорозумінні Кузанського відбилися повною мірою протиріччя епохи Відродження: гуманістична спрямованість, енциклопедизм, наукове обдарування, середньовічний традиціоналізм.

Помітну роль у становленні натурфілософії Відродження зіграв учений і художник *Леонардо да Вінчі* (1452-1519 рр.). Вважаючи досвід “наставником усіх наставників”, розглядаючи саму мудрість як “дочку досвіду”, Леонардо стверджував, що істина зводиться до “одного єдиного рішення”. Досвід при цьому він розуміє не як пасивне спостереження, а як активне цілеспрямоване втручання в природу (щоправда, відповідно до самої природи), як експеримент. І хоча Леонардо ще в гуманістичному дусі наполягає на вивищенні людини над природою, на вищості творінь людини порівняно з творіннями природи, людина у нього при цьому є лише “зряддям природи”, хоча найвеличнішим.

Натуралістичне тлумачення філософсько-світоглядних проблем знайшло відображення у творчості таких мислителів пізнього Відродження, як М. Коперник, Д. Бруно, Г. Галілей.

М. Коперник (1473-1543 рр.), який відкрив геліоцентричну систему світу, фактично починає звільнення природознавства від теології. Його вчення про світ зміцнило і посилює переконання в здатності людського розуму досягнути істину. Мислителем, що філософськи обґрунтував вчення Коперника, був *Дж. Бруно* (1548-1600 рр.). Визнаючи первинність матерії, він розвиває думку про те, що Всесвіт нескінченний і безмежний, єдиний і різноманітний, вічний і невичерпний у своїх проявах. Існують, говорив Д. Бруно, незліченні сонця і незліченні землі, які кружляють навколо своїх сонць, як і наша планета. Жоден із цих незлічених світів безконечного, та водночас єдиного Всесвіту не створений Богом. Всесвіт вічний. Доводячи вічність Всесвіту, Бруно підкреслював необхідність історичного розгляду його складових частин. Ця ідея свідчить про наявність в його філософії елементів діалектики.

Осмислення світу як нескінченного призводить Бруно до думки про безмежність пізнання. Джерелом пізнання нескінченного він вважає розум. Відчуття, на його думку, не здатні сприймати нескінченність. У теорії пізнання він стоїть ближче до раціоналізму.

У розвиток натурфілософії епохи Відродження істотний внесок зробили вчені-натуралісти, які на основі експериментів висували глибокі ідеї, які сприяли розробці методології наукового пізнання. Зокрема, *Г. Галілей* (1564-1642 рр.), який відкрив низку фундаментальних законів природи, показав вирішальну роль експерименту в науковому пізнанні. Він знайшов точку дотику дослідно-індуктивного й абстрактно-дедуктивного способів дослідження природи, що дає змогу пов'язувати абстрактне наукове мислення з конкретними сприйняттями явищ і процесів природи.

Корінний перелом у поглядах на природу супроводжувався переглядом традиційних уявлень про суспільство. Виникали перші спроби ідеологічного та теоретичного обґрунтування ідеї громадянського, причому незалежного від релігійних санкцій, суспільства. Найбільш типовою щодо цього була політична доктрина Н. Маккіавеллі (1469-1527 рр.), правова теорія Ж. Бодена (1530-1596 рр.) та соціологічні утопії Т. Мора (1478-1535 рр.) і Т. Кампанелли (1568-1639 рр.). І все ж філософія Відродження не доходить до радикальної відмови від схоластичних стереотипів світорозуміння. Подальше звільнення думки від спадщини середньовіччя випало на долю новоєвропейської філософської класики.

2. Основні напрями філософської думки епохи Нового часу.

Кінець XVI століття і XVII століття в Західній Європі характеризуються кризою феодалізму і ранніми буржуазними революціями в Нідерландах і Англії. Капіталізм потребував винаходів та застосування машин, тому відбувався прогрес механіко-математичних наук. Виникає не тільки справжнє наукове природознавство, основою якого є органічне поєднання теорії з планомірним експериментальним дослідженням природи, а й якісно нова картина світу, що спирається на науку та її філософське осмислення.

Дослідно-експериментальне дослідження природи і тематичне осмислення його результатів спричинило вирішальний вплив на філософську думку. Об'єктом особливої уваги в Новий час стають гносеологія і методологія дослідження природи.

Філософія Нового часу, що виражала суттєві риси епохи, змінила не тільки ціннісні орієнтації, а й спосіб філософування. Її прийнято називати класичною. Це поняття вживають для позначення періоду розвитку філософії, що володіє неперервністю і єдністю цінностей, які зберігали свій характер нормативності незалежно від зміни епох і субординації стосовно науки та теології. Головною установкою цього періоду є визнання розуму вищою, принаймні всередині філософії, інстанцією.

Мислителів XVII століття цікавила проблема визначення джерела людських знань, пізнавальної ролі чуттєвих і раціональних форм знання. Розбіжності в оцінці ролі цих форм пізнання породили основні напрями новоєвропейської філософії: раціоналізм та емпіризм.

Емпіризм (Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм) – напрям у філософії, який вважає основним джерелом пізнання чуттєвий досвід (“Немає нічого в розумі, чого б не було у відчуттях”). Особлива форма – сенсуалізм, що виводить усі знання з відчуттів.

Основні риси: 1) пов'язаний з номіналізмом; 2) критикує “теорію” вроджених ідей; 3) як правило, критикує категорію “субстанції” як одне з абстрактних понять; 4) приділяє помітне місце проблемам індуктивного методу.

Раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г.В. Ляйбніц) – протилежний до емпіризму напрям, що підкреслює автономність розуму від відчуттів, обмеженість чуттєвого досвіду і на цій основі пріоритет розуму в пізнанні.

Основні риси: 1) пов'язаний з реалізмом; 2) визнає “вроджені ідеї” як основу істинного пізнання; 3) категорія “субстанції” – одна з основних; 4) досліджує в основному раціональні засоби пізнання, розвиває теорію дедукції.

Побудова філософських систем у Новий час значною мірою збігається з розробкою методу наукового пізнання. **Френсіс Бекон** (1561-1626 рр.) один із перших поставив перед собою завдання створення наукового методу, що дає справжнє і корисне знання. Він відкидає традиційні форми знання: схоластику, магію, аристотелівську логіку як помилкові і марні, пропонуючи грандіозний проект “Великого відновлення наук”, в рамках якого і написана його основна праця “Новий Органон” (1620 р.). Мислитель поставив мету спрямованого вивчення природи і оволодіння нею. Наука повинна давати практичну користь. Ступінь влади людини над природою перебуває, на думку філософа, у прямій залежності від ступеня знання законів природи.

Основним джерелом пізнання Ф. Бекон вважає чуттєвий досвід. Він досліджує основні можливі помилки на шляху досвідного пізнання. Тут можливо як передбачення природи (пов'язане з перестрибуванням від даних чуттєвого досвіду до загальних положень), так і її тлумачення (справжнє пізнання на основі постійного сходження від одиничного до загального). Він застерігає як від крайнощів емпіризму (“шлях мурашки”), так і догматизму (“шлях павука”), віддаючи перевагу збалансованому “шляху бджоли”, яка збирає з квітів солодкі соки, але не залишає їх у тому вигляді, в якому висмоктує, а переробляє їх у мед власною діяльністю.

Особливе місце у вченні Бекона займає критика “*ідолів*” пізнання. Він виділяє чотири види “ідолів”: 1) “ідоли роду” – загальні омани, породжені самою людською природою; 2) “ідоли печери” – спотворені уявлення про дійсність, характерні для окремих людей; 3) “доли площі” або “ринку”- пов'язані зі спілкуванням людей і неправильним

використання мови; 4) “ідоли театру” – хибні уявлення про світ, некритично запозичені людьми з різних філософських систем.

Основна мета науки – дослідження “форм” природних речей; при цьому форма розуміється не в аристотелівсько-схоластичному сенсі, а як сутність, закон явищ. Метод Бекона орієнтований в основному на якісне пізнання природи. Він полягає в збиранні та класифікації форм. Пошук форм здійснюється шляхом істинної індукції, яка опирається на дані органів відчуттів. Вона є єдиною істинною формою доведення і ключем до пізнання природи.

Систематизацією та розвитком основ англійського емпіризму, після Ф. Бекона взяли на себе Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Берклі, Д. Юм.

Розвиваючи матеріалістичне вчення про природу, англійський учений *Томас Гоббс* (1588-1679 рр.) виходить з того, що світ складається з різноманітних, протяжних тіл, що мають фігуру, величину, положення і підпорядковані законам механічного руху. Нічого безтілесного немає. Світ – єдина матеріальна субстанція. Якісне розмаїття природи він вважав продуктом людських сприйнятів, в основі яких лежать механічні відмінності речей.

З позицій матеріалізму Т. Гоббс розробляв вчення про пізнання. Джерелом пізнання є зовнішні відчуття. Усі операції пізнання вичерпуються, згідно з його вченням, операціями відчуттів і уяви. Тіла, впливаючи на органи чуття, утворюють ідеї, мислення ж є додаванням, обчисленням ідей. Кожна ідея позначається словом, ім'ям, але загальні імена, такі як “субстанція”, не мають тілесного аналога і вимагають критичного ставлення.

Гоббс розробив оригінальне вчення про державу і право. Він зробив спробу розкласти державу як складне ціле на його основні елементи, а останні він зводив до простих законів природи. В результаті філософ доходить до думки про необхідність розрізняти два стани людського суспільства: природне і цивільне.

Започаткована Гоббсом систематизація емпіризму отримала розвиток у англійського мислителя *Джона Локка* (1632-1704 рр.). Його вчення засноване на механіці Ньютона: природа розуміється як механічна взаємодія тілесних часток. Локк – матеріаліст, у тому числі і в теорії пізнання. Навколишній світ предметів і речей визначає, на його думку, зміст відчуттів людини. У цьому зв'язку він зазначає: в розумі немає нічого, чого раніше не було б у наших відчуттях. Локк досліджує форми пізнання і розглядає питання про джерела утворення ідей, понять. Вважаючи досвід єдиним джерелом усіх ідей, Локк розрізняє два його види: зовнішній і внутрішній, який дає відповідно відчуття і рефлексивні ідеї. Зовнішній досвід дає нам уявлення про первинні якості (форма, протяжність), що належать самим речам, і вторинні якості (смак, колір), що належать суб'єкту, що пізнає. Розподіл досвіду на зовнішній і внутрішній, якостей на первинні та вторинні свідчить про відступ Локка від матеріалістичної теорії пізнання.

Локк виводить усі ідеї з чуттєвого досвіду, заперечуючи вчення Декарта про “вроджені ідеї”. Людина народжується, подібно до “чистої дошки”. Розум сам не може виробляти ідеї і лише досвід, виховання, освіта дають йому матеріал. Розум – це поєднання простих ідей. Прості ідеї складаються в складні, особливий різновид яких – абстрактні ідеї. Серед них ідея “субстанції”. Локк заперечує її, бо вважає, що ми не можемо мати про неї ясні і виразні уявлення.

Локк розрізняє за ступенем ясності і виразності три види пізнання: чуттєве, демонстративне; інтуїтивне. А за ступенем точності достовірне і ймовірне знання, при цьому досліджує різні форми ймовірності.

Ідеї Локка отримали своєрідну інтерпретацію у філософії його співвітчизника *Джорджа Берклі* (1684-1753 рр.). Він виходить з того, що відчуття – основа пізнання, ідеї – це відчуття або результати впливу розуму на відчуття. При цьому немає принципової різниці між первинними і вторинними якостями. Усі якості (ідеї) – наші відчуття, які не мають зовнішньої причини й існують лише в розумі. Речі – це поєднання відчуттів у

розумі. Нам відомі, таким чином, лише відчуття, які дає досвід. Звідси характерний висновок: існувати, отже, бути сприйнятим. Берклі долає неоднозначність філософії Локка на основі суб'єктивно-ідеалістичного сенсуалізму.

Берклі більш радикальний, порівняно з Локком, у критиці абстрактних ідей, особливо ідей матеріальної субстанції. Поняття матерії, на його думку, нічого не означає і є шкідливим, оскільки вигадане для виправдання безбожництва. Але сам Берклі непослідовний, оскільки не заперечує субстанції духовної. Дух, розум, “Я” людини – передумова пізнання, оскільки ідеї не існують поза духом. Ясність ідей Берклі обґрунтовує посиленням на Бога як причину пов'язаності сприймань. Наші відчуття можна розглядати як знаки Бога. По суті, суб'єктивний ідеалізм Берклі переростає в об'єктивний.

Слідом за Берклі з вченням про те, що метою науки є опис відчуттів як єдиної реальності, виступив *Девід Юм* (1711-1776 рр.). Він досліджує природу людини у зв'язку з аналізом природи пізнання. Юм підкреслює первинність вражень чуттєвого досвіду стосовно породжуваних на їх основі ідей. Ідеї, таким чином, не породжені безпосереднім досвідом, але вони не засновані і на якійсь раціональній необхідності. Поєднання ідей засновано лише на психологічній асоціації. Відповідно Юм піддає сумніву всі загальні абстрактні поняття, зокрема ідеї і матеріальної, і духовної субстанцій. Розумне “Я” для нього є просто поєднання вражень та ідей. Серед найважливіших відношень, що відіграють ключову роль у пізнанні, він виділяє відношення причинності. За Юмом, зв'язок причини і наслідку не має необхідного характеру, на ній не можна засновувати висновки, оскільки, роблячи висновок від причини до наслідку, ми розмірковуємо “за звичкою”.

Юм заперечує раціональну основу пізнання. Безумовно ми можемо знати, вважає він, тільки безпосередні враження чуттєвого досвіду. Таким чином, у теорії пізнання Юм – агностик. Заперечення раціональної основи пізнання веде до ірраціоналізму в розумінні людини: моральність також не має надійних раціональних підстав, пристрасті панують над людиною, почуття страху – основа виникнення релігії. Ідеї Юма зіграли велику роль у подальшому розвитку західноєвропейської філософії.

У Франції розробкою універсального методу пізнання займався представник раціоналізму *Рене Декарт* (1596-1650 рр.). Він відіграв важливу роль у становленні математичних методів та їх застосуванні в природознавстві, що багато в чому визначило раціоналістичний характер його філософії.

Займаючись проблемою розробки нового методу пізнання, Декарт протиставляє його схоластичній логіці. При цьому новий метод – це метод і філософії, і науки. Філософ не проводить між ними межі. Він формулює основні правила методу: 1) Слід включати у свої судження тільки те, що представляється розумові настільки ясно і настільки чітко, що не дає ніякого приводу піддавати їх сумніву; 2) Ділити кожне досліджуване явище на необхідне і можливе число частин; 3) Дотримуватися певного порядку мислення, простуючи поступово від більш простого до найбільш складного; 4) складати найбільш повні переліки та огляди, що виключають упущення.

Як критерій істинності Декарт пропонує критерій інтуїтивної “ясності і виразності” ідеї, що відіграло ключову роль у західноєвропейській філософії. Саме тому, побудову своєї філософської системи Декарт почав із сумніву в істинності всіх знань, якими володіє людство. Сумніву піддаються упередження, дані чуттєвого досвіду. Відзначаючи обмеженість останнього, Декарт вважає, що природа людського духу більш наочна, ніж тіло.

Виходячи з очевидності буття духовної істоти, Декарт формулює відому тезу “я мислю, отже, існую”. Ця теза, як самоочевидна не підлягає сумніву і стає інтуїтивною основою всієї його раціоналістичної філософії. Пізнання, отже, не залежить від чуттєвого досвіду, знання дедуктивно виводиться з ряду базисних інтуїцій і аксіом, серед яких – “вроджені ідеї”.

Основна риса філософського світогляду Декарта – дуалізм. Мислитель розрізняє дві рівноправні субстанції: матеріальну і духовну. Атрибут духовної – мислення, матеріальної – протяжність. Отож, Декарт, по суті, ототожнює матерію з простором. Матерія однорідна, а тому її можна кількісно виміряти. Матеріальний світ розуміється як складна машина, результат механічної взаємодії нескінченно подільних частинок. Тварини – теж складні машини. Декарт, таким чином, розробляє механістичну картину природи.

У цю картину природи не цілком вписується людина як єдність матеріальної і духовної субстанцій. Не подолавши дуалізм, Декарт пропонує цікаве рішення: субстанції взаємодіють особливим чином у шишкоподібній залозі в мозку людини.

Філософія Декарта і його наукові ідеї вплинули на голландського мислителя **Бенедикта (Баруха) Спінозу** (1632-1677 рр.), в основі філософії якого лежить вчення про єдину субстанцію. Долаючи дуалізм Декарта, він стверджує, що є тільки одна субстанція – Бог, який розуміється як природа. Єдина субстанція володіє безліччю атрибутів, тобто невід'ємних властивостей, з яких відомі два – “мислення” і “протяжність”. Вчення Спінози про атрибути спрямоване проти дуалізму Декарта, згідно з яким протяжність і мислення утворює дві субстанції. Додання Богу атрибуту протяжності означало ототожнення Бога і природи. Спіноза виділяє також незліченні модуси (конкретні стани субстанції): в атрибуті мислення – це думки, бажання, воля, в атрибуті протяжності – тіло. Спіноза виходить із принципу повного збігу “порядку речей” і “порядку ідей”, тобто наші ідеї не можуть бути істинними або помилковими, а тільки більш-менш ясними. Звідси розрізняються три роди пізнання: чуттєве, розумове, інтуїтивне. Чуттєве пізнання має підлеглий, другорядний характер. У цій оцінці чуттєвого пізнання проявляється раціоналізм Спінози.

Субстанція незмінна, вічна і з необхідністю визначає все як єдину причину всього. Людина – лише мислячий автомат, який підпорядковується необхідності природи. Свобода досягається лише через пізнання необхідності, а для цього потрібно спочатку проаналізувати пристрасті і звільнитися від них – така етика Спінози.

Німецький учений **Готфрід Ляйбніц** (1646-1716 рр.), незадоволений пасивним характером субстанції в моністичному вченні Спінози, розвинув плюралістичну концепцію об'єктивного ідеалізму. У його основній роботі “Нові дослідження про людський розум” подано розгорнуту критику системи емпіризму Локка і обґрунтовано теорію “вроджених ідей”. Ляйбніц будує свою філософію раціонально-дедуктивним методом. Як і інші раціоналісти, він виводить окремі явища з базових аксіом і принципів. Ляйбніц критикує недоліки механістичної картини світу і доповнює дослідження діючих механічних причин дослідженням субстанційних і цільових причин, тобто прагне синтезувати вже сформований природничо-науковий метод з елементами традиційної філософської методології. На цій основі він будує свою, онтологію – монадологію, тобто вчення про монади. В основі їх розвитку лежить сила уявлення, яку Ляйбніц називає перцепцією. Монади – духовні субстанції речей, вони безсмертні, нетотожні, їх безліч. Ляйбніц виходить із плюралізму субстанцій. Фізично монади не пов'язані, але координуються вищою монадою – Богом – у вигляді встановленої гармонії. Учений припускає безліч можливих світів, але дійсний світ – кращий з можливих світів, бо така мета його творця. Історична цінність монадології Ляйбніца визначається наявністю в ній значних елементів діалектики (ідея про саморух монад як джерела і причини їх безперервної зміни, думка про зв'язок мікрокосму і макрокосму і т.д.), що опинилися вельми плідними для подальшого розвитку філософії.

Гносеологічна позиція Ляйбніца виражена в тезі, в якій він заявив, що немає нічого в розумі, чого не було раніше в почуттях, за винятком самого розуму.

3. Вихідні особливості та ідеї європейського Просвітництва.

У XVIII столітті філософія розвивається під впливом ідей Просвітництва, найбільш яскраво ця течія заявила про себе у Франції, що дала низку видатних філософів. На становлення французького Просвітництва великий вплив мали філософія Декарта і Локка.

Епоха Просвітництва – ще одне світове явище, ще один злет людства. Їй, так само як і Ренесансу, відповідає становлення капіталістичних відносин у деяких країнах, в яких вона і досягає своїх вершин. Безперечно, її можна розглядати як наступницю епохи Відродження на новому історичному етапі. Про це свідчать і найважливіші її характеристики: культ розуму; культ науки; культ людини; ідея прогресу, вперше осмислена в цю епоху; ідея загальної рівності; ідея освіти народних мас і надія на освічених правителів; боротьба з релігією і метафізичними вченнями, що обґрунтовують буття Бога; проблеми найкращого суспільного устрою; історичний оптимізм, віра в прогрес людства; підхід до історизму як типу мислення.

Між просвітителями, як це бувало в усі епохи, також йшла запекла ідейна боротьба. Проте філософія Просвітництва задала напрям руху всьому людству аж до кінця тисячоліття. Сьогодні ці ідеї викликають зацікавлення. Зокрема надмірна раціоналізація, протиставлення людини природі, виділення її з цілісності Космосу, претензії на те, щоб бути богом.

Французьке Просвітництво представляють Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Е. Б. Кондільяк, Ж.-О. Ламетрі, Д. Дідро, К. - А. Гельвецій, П. Гольбах та ін.

Ш.-Л. Монтеск'є (1689-1755 рр.) у “Перських листах” критикував абсолютизм і забобони, виходив з існування об'єктивної закономірності в природі. У роботі “Про дух законів” він прагнув виявити об'єктивні закони історії. Природні (географічні) умови, на його думку, визначають особливості психології народів, а остання, в свою чергу, обумовлює форми правління. Така концепція характеризується як “географічний детермінізм”. Монтеск'є першим обґрунтував політичну теорію поділу влади.

Вольтер (1694-1778 рр.) досліджував історію як об'єктивний процес, критикував церкву і виступав за віротерпимість. Водночас багато просвітителів були дієстами, тобто визнавали обмежену участь Бога у світі: Бог – “великий годинникар”, що запустив годинник природи, джерело руху. З погляду Вольтера, релігія потрібна народу (якби Бога не було, його слід було б вигадати).

У другій половині 40-х років XVIII століття на історичну арену виходять більш радикальні просвітителі – матеріалісти і атеїсти. Наприклад, **Ж.-О. Ламетрі** (1709-1751 рр.) у пізнанні спирається на чуттєвий досвід, відчуття. Як лікар, він вважає людину тілесною істотою, душа якої нерозривно пов'язана з тілом (Різні стани душі завжди відповідають аналогічним станам тіла). Ламетрі долає дуалізм Декарта в розумінні людини, стверджуючи матеріальну субстанційну єдність останньої в праці “Людина-машина”.

Ламетрі першим з французьких просвітителів обґрунтував єдність матерії і руху, виділив як атрибути матерії розмаїття її форм, активність і здатність відчувати.

Д. Дідро (1713-1784 рр.) розвиває ідеї Ламетрі про єдину матеріальну природу людини, про матерію та її якість, про притаманну їй здатність до руху і відчуття. В основі всього розмаїття як неживої, так і живої природи лежить єдина матеріальна субстанція, що володіє активністю. Матерія складається з атомів, що розуміються не механічно, а радше як органічні молекули. Дідро вважає відчуття загальною властивістю матерії. Різниця людини і тварин не в особливій субстанції – душі, а в організації. Людина володіє особливою організацією. Здатність до чуттєвого пізнання Дідро пояснює, використовуючи “теорію вібрації”. Людина порівнюється з фортепіано, на клавішах якого грає зовнішній світ. Він критикує суб'єктивний ідеалізм як філософію “божевільного фортепіано”. Інтерес Дідро, як і інших французьких матеріалістів, до живої природи дозволив подолати рамки механістичного матеріалізму. Дідро одним з перших вводить еволюціоністське розуміння природи, прагне пояснити розвиток у природі, посиляючись тільки на матеріальні сили.

У розвиток французького матеріалізму зробив певний внесок **К. -А. Гельвецій** (1715-1771 рр.), що займався проблемами пізнання, етики та суспільного устрою. Здібності розуму він зводить до відчуттів, які складають об'єктивну основу знання. Пристрасті породжують омани. Поряд із природними пристрастями Гельвецій виділяє

пристрасті, породжені суспільством і вихованням, наприклад жадібність. Також існують пристрасті, пов'язані з інтересами і потребами людей, під впливом останніх люди об'єднуються в товариства. Але матеріалістичної теорії суспільства Гельвецій не створив, вважаючи, що “думки правлять світом”, і сподіваючись на політичні перетворення.

Найбільшим матеріалістом цього періоду є **П. Гольбах** (1723-1789 рр.), що виклав у роботі “Система природи” (1770 р.) своє світобачення, що являло систему матеріалістичного субстанціоналізму. Матерія – природа, на думку філософа, є єдина основа. Розмаїття природи, форм руху є джерелом саморуху матерії. Форми матерії різняться організацією. Гольбах уперше запропонував визначення матерії через відношення до органів відчуттів, до свідомості (по відношенню до нас матерія взагалі є все те, що впливає яким-небудь чином на наші відчуття). Усе має свою причину і підпорядковується незмінним законам, усе є необхідним, а випадок – лише результат незнання причин. Він, таким чином, доводить до межі властивий французькому матеріалізму детермінізм і фаталізм. Матеріалізм Гольбаха загалом механістичний, всі рухи зводяться ним до простих.

Таким чином, класичний раціоналізм як віра в можливість повного пізнання світу і людини за допомогою розуму став основою розвитку науки, європейського стилю мислення, проте філософія Просвітництва залишила низку проблем невирішеними. Виникла потреба в іншому підході – діалектичному.

4. Німецька ідеалістична (класична) філософія.

Наприкінці XVIII ст. в Німеччині виникає філософський рух, в якому у своєрідній формі знайшли своє відображення значні соціальні перетворення того часу, зокрема французька революція 1789 року, якісні зміни в галузі природознавства (відкриття у фізиці, хімії, біології). В історії німецької філософії почався її класичний період.

Родоначальником німецької ідеалістичної (класичної) філософії є **Іммануїл Кант** (1724-1804 рр.). Філософська творчість Канта ділиться на два періоди: докритичний (до початку 70-х років) і критичний. У перший період своєї діяльності філософ займався дослідженням питань природознавства. Особливо велике значення для науки та філософії мала гіпотеза Канта про виникнення Сонячної системи з гігантської газової туманності. У ній він висловив в узагальненому вигляді діалектичну думку про історичне виникнення і розвиток Сонячної системи. Кант висловив припущення про уповільнення обертання Землі завдяки дії припливів і відливів в океані.

З 70-х років починається критичний період філософії Канта. Він переходить на позиції філософського дуалізму і на основі критичного аналізу пізнавальних здібностей людини розробляє нове коло проблем. Єдність системи поглядів Канта в цей період визначається тим зв'язком, який він надає постановці і вирішенню таких питань: Що я можу знати?; Що я можу робити?; На що я можу сподіватися?; Що таке людина? Відповідь на перше питання веде до вирішення проблеми меж пізнавальних можливостей людини. Характерними рисами його теорії пізнання є агностицизм і апіоризм. Приступаючи до аналізу процесу пізнання, Кант виходив із того, що існує незалежний від свідомості людей зовнішній світ, світ “речей у собі”, який є джерелом наших відчуттів. Поряд із ним, за Кантом, існує світ явищ, який він називає природою, – це той світ, який ми бачимо, сприймаємо, в якому ми живемо і діємо. Світ явищ, або природа не існує самостійно, незалежним від людської свідомості існуванням, а виникає в результаті впливу “речі в собі” на органи чуття і являє собою не що інше, як сукупність людських уявлень.

Світ явищ, створюваних людиною, згідно з вченням Канта, абсолютно не схожий на світ “речей у собі”. Людина ж має справу лише зі світом явищ. А якщо це так, то світ “речей у собі” абсолютно не доступний їй. Людина про нього нічого не знає і не може знати, він не пізнаваний. Усе, що людина знає, за Кантом, належить лише до світу явищ, тобто до її власних уявлень.

Світ явищ, згідно з Кантом, невпорядкований, хаотичний, у ньому немає ніякої закономірності, необхідності, він існує навіть поза простором і часом. І лише людина в процесі пізнання вносить у цей хаос певний порядок, поміщає всі явища в просторові і часові рамки, приписує їм необхідність, закономірність, причинно-наслідкові зв'язки. Виходить, що людина створює, творить як світ явищ (оскільки він, є не що інше, як сукупність людських відчуттів, уявлень), так і закони, які у цьому світі. Тут чітко проявляється ідеалістична позиція Канта в питанні про взаємовідносини людської свідомості та природи.

I. Кант розробив складну гносеологічну конструкцію, включивши в процес пізнання три етапи, три шаблі. Першим йде етап чуттєвого пізнання. Йому властива здатність людини впорядковувати хаос відчуттів за допомогою їх суб'єктивних форм – простору і часу. Таким шляхом утворюється предмет чуттєвості, світ явищ. Другий ступінь – це сфера розсудку. Розсудок виконує функцію підведення розмаїття чуттєвого матеріалу під єдність поняття. Третій ступінь – розум, що володіє, на думку Канта, здатністю керувати діяльністю розуму, ставлячи перед ним певні цілі. Розум, на відміну від розсудку, породжує “трансцендентальний” ідеї, що виходять за межі досвіду. Вони висловлюють прагнення розуму до досягнення “речей у собі”. Проте розум тут безсилий. Як тільки він намагається вийти за межі досвіду, речі “біжать від нього”.

Вчення Канта має мету виправдати й обґрунтувати релігію. Людина, на думку Канта, не в змозі проникнути у світ “речей у собі”. У цьому світі знаходяться Бог, душа, вільна воля. І тому наука не в змозі і не має права судити про Бога, про душу (доводити відсутність Бога або смертність душі), бо все це їй не доступне. Єдине, за Кантом, що може проникнути у світ “речей у собі”, в змозі відірватися від спостережуваного світу явищ і заглянути в потойбічний світ, – це релігія, що з'єднує людину з Богом, що надає в потойбічному світі вільну волю, звільняючи людину від того, що її пригнічує і переслідує в чуттєвому світі. Обмеживши сферу знання, він дає місце вірі.

Заслугою I. Канта є те, що він першим у філософії Нового часу показав складність і суперечливість процесу пізнання. Ці його ідеї знайшли продовження і глибшу розробку у філософії Г. В. Ф. Гегеля.

Німецьку ідеалістичну (класичну) філософію після Канта розробляли такі видатні філософи, як *I. Г. Фіхте* (1762-1814 рр.) і *Ф. Шеллінг* (1775-1854 рр.). Фіхте вніс значний внесок у розробку діалектичного методу і проблеми взаємозв'язку теорії і практики. Будучи суб'єктивним ідеалістом, на відміну від Берклі, він не зводив людську свідомість до відчуттів, а розглядав її у певних співвідношеннях з абсолютним “Я” (людською свідомістю, мисленням). У розвитку людського пізнання він виокремив такі своєрідні етапи: “Я” покладає себе; “Я” покладає “не- Я” (тобто зовнішній світ); “Я” покладає одночасно і себе, і “не – Я”. У цій тезі була виражена ідея діалектичного закону заперечення заперечення – поняття спадкоємності і повторення старого на новій основі в процесі розвитку. Активний діяльний характер людської свідомості і пізнання він обґрунтовує також з позиції ідеалізму, допускаючи при цьому абсолютизацію людської волі в практиці духовного освоєння світу.

Вихідним поняттям трансцендентального ідеалізму *Ф. Шеллінга* є поняття абсолютного розуму. Абсолютний розум – єдина реальність. Крім нього, стверджує Шеллінг, немає нічого. В абсолютному розумі суб'єкт і об'єкт нерозривно пов'язані, утворюють “цілісну нерозрізненість суб'єктивного та об'єктивного”. Розум перестає бути чимось суб'єктивним, а оскільки об'єкт можливий тільки по відношенню до мислячого суб'єкту, то розум перестає бути чимось об'єктивним. Філософія приходить до істинного “в собі” суцього, яке є тотожністю суб'єктивного і об'єктивного. В абсолюті збігаються всі протилежності і в ньому ж самому криється початок диференціації як основа його дійсності. Самосвідомість розуму є самосвідомість Бога, бо Бог і є, за твердженням Шеллінга, розум.

Найбільш повне завершення німецький класичний ідеалізм отримав у філософській системі **Г. В. Ф. Гегеля** (1770-1831 рр.). Спираючись на діалектичні ідеї Канта, Фіхте і Шеллінга, розвиваючи їх, Гегель піддав критиці помилкові положення, що містяться в їх вченнях. Зокрема, він відкинув кантівське вчення про непізнаваність “речі в собі”. Малюючи картину світу, Гегель вважав, що ні матерія, ні свідомість людини не можна розглядати як первинне, бо свідомість неможливо логічно вивести з матерії, а останню також не можна вивести з людської свідомості, яку саму слід окреслити як результат усього попереднього розвитку якогось абсолютного першоначала.

Субстанційну основу світу, за Гегелем, утворює тотожність буття і мислення, тобто розуміння реального світу як прояву ідеї, поняття, духу. Цю тотожність Гегель розглядав як історичний процес самопізнання ідеєю самої себе. В “Енциклопедії філософських наук” (1817 р.) Гегель таким чином викладає суть своєї філософської системи: в основі всіх явищ природи і суспільства лежить абсолют, духовний і розумний початок – “абсолютна ідея”, “світовий розум” або “світовий дух”. Цей початок активний і діяльний, причому діяльність його полягає в самопізнанні.

Абсолютна ідея проходить у своєму розвитку три етапи:

1. Розвиток ідеї в її власному лоні, в “стихії чистого мислення”. Ідея розкриває свій зміст у системі пов'язаних і таких, що переходять одна в одну логічних категорій. Закономірний рух категорій, що виражають зміст абсолютної ідеї, представлено в Логіці.

2. Розвиток ідеї у формі “інобуття” як акт відчуження, відчуження від самої себе, що означає породження природи. Природа не розвивається, а слугує лише зовнішнім проявом саморозвитку логічних категорій, що становлять її духовну сутність. Проявами абсолютної ідеї в природі Гегель вважав механіку, фізику, органіку.

3. Перехід від ідеї природи у сферу розвитку духу (розвиток ідеї в мисленні та історії). На цьому етапі абсолютна ідея наче прокидається і знаходить своє вираження в абсолютному дусі й осягає свій зміст у різних видах людської свідомості та діяльності, в різних формах відносин людей. З досягненням цієї стадії розвиток припиняється.

Таким чином, рушійною силою розвитку духу Гегель вважав діалектичне протиріччя суб'єкта й об'єкта, думки і предмета.

Філософській системі гегелівського ідеалізму притаманні деякі особливості. По-перше, пантеїзм. Божественна думка витає не десь у небесах, вона пронизує весь світ, складаючи сутність кожної, навіть найменшої речі. По-друге, панлогізм. Об'єктивне божественне мислення є строго логічним. По-третє, діалектика. Розробляючи свою систему і показуючи, як абсолютна ідея породжує свій зміст, а потім і матеріальний світ – природу і суспільство, Гегель: представив світ у розвитку; розкрив зміст основних законів діалектики: показав, що цей розвиток здійснюється через боротьбу протилежностей, що в ході нього здійснюється заперечення одних понять іншими і повторення пройденого на вищій основі і т.д.; дав загальний діалектичний аналіз найважливіших категорій.

Література:

1. Александрова О. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник / Олександра Александрова. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 172 с.
2. Гусев В. І. Західна філософія Нового часу (XVII – XVIII ст.) : підручник для вузів / Валентин Іванович Гусев. – 2-е вид., стер. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
3. Історія філософії : підручник / В. І. Ярошовець, І. В. Бичко, В. А. Бугров та ін. / за ред. В. І. Ярошовця. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
4. Петрушенко В. Л. Філософія : навч. посібн. / В. Л. Петрушенко. – Львів : Вид. Львів. політех., 2013. – Ч. 1. – 170 с.
5. Рассел Б. Історія західної філософії / Бертран Рассел. – К. : Основи, 1995. – 759 с.
6. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. От Возрождения до Канта / Дж. Реале, Д. Антисери / В переводе и под ред. С. А. Мальцевой. – СПб. : Пневма, 2002. – 880 с.

7. Синиця А. Філософія : навч.-метод. посіб. / Андрій Синиця. – Львів : ЛДУФК, 2014. – 179 с.
8. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 2. Філософія Нового часу до 1980 р. / Владислав Татаркевич. – Львів : Свічадо, 1999. – 352 с.
9. Хамар У. В. Історія філософії: Курс лекцій / У. В. Хамар. – Львів : Ініціатива, 2008. – 360 с.